

“XWEDANASÎ” DI BERHEMÊN MELAYÊ BATEYÎ DE

Şeyhmus ORKİN*

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Geliş Tarihi/Received: 28.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 20.12.2022

Atf: Orkin, Ş. (2022).

“Xwedanasî di Berhemên Melayê Bateyî de”,
Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 16, 58-76.

DOI: 10.56491/buydd.1196054

KURTE

Xweda, carinan ji bo şairan îlah û me‘bûd e carinan jî meşûqê heqîqî ye. Bê guman mijara nasîna Xweda di gelek berhemên edebîyata kasîk de mijareke sereke ye. Hin şairên me yên berê li gorî zanîn, qudret û hîssiyata xwe bi Xweda re di nav têkilîyê de bûne û Xweda li gorî terz û uslûba xwe terfîf kirine. Digel vê ji bo ku gelek şairên berê hem arif û hem aşîq bûne, ji ser tecrubeyên xwe yên şexsî ve di mijara mahîyeta Xwedanasîyê de behsa hinek usûlan jî kirine. Mela Huseynê Bateyî ku mewzu edebîyata dînî be yek jî muhîmtirîn şairên Kurdan e. Di nêrîna şairekî wiha de ku berhemên navdar ên dînî-edebî nivîsîye, mahîyeta Xwedanasîyê bê guman balkêş e. Di vê xebatê de hemû helbest û berhemên Melayê Bateyî bi armanca tespîtîkirina nêrîna wî ya li ser Xwedanasîyê hatine vekolîn. Ji munacaatên wî heta ne‘t û qesîde û *Mewlûda* wî hemû berhemên wî bi usûla tehlîlê hatine vekolîn. Bi vê xebatê ve her misre‘ek jî berhemên Melayê Bateyî yên ku tê de fikr û nêrîna wî ya di derbarê Xwedanasîyê de tînan beyan kirin hatine tehlîl kirin. Di destpêka vê xebatê de mijara Xwedanasîyê hatîye terfîf kirin û di bin sernavên din de nêrîna Melayê Bateyî di derbarê aliyên cuda yên Xwedanasîyê de hatine nîşan dayîn. Di çarçoveya giştî de hatîye dîtin ku nêrîna Xwedanasîyê ya Mela Huseynê Bateyî ji nêrîna mutesewwîfên din pir ne dûr e. Wî jî hem di derbarê wesfên Xweda de hem jî di derbarê zatê Xweda de hin agahîyên xwe yên tecrubî îfade kirîye. Her çî qas alîyekî xurt a tenzîhker bi Bateyî re hatibe dîtin jî di fikra Xwedanasîya wî de miwazeneyek jî bo du aliyên tenzîhker û teşbîhker ên qada Xwedanasîyê hatîye tespît kirin. Daneyên vê xebatê û gelek xebatên din ên qada Xwedanasîyê her çî qas bişîbin hev jî ji bo ku karê Xwedanasîyê bi zêdehî ji ser muşahede û keşfê ve pêk tê her wiha tecrubeya her şairekî jî şexsî ye û di hundirê xwe de hin cuz‘iyatên balkêş dihevine. Di encama vê xebatê de di mijara Xwedanasîyê de tecrubeya berfireh a Mela Huseynê Bateyî hatîye pêşkêş kirin.

Peyvên Sereke: Edebîyata Kurdî, Melayê Bateyî, Xweda, Xwedanasî, Merîfet

* Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü (Muş Alparslan University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Kurdish Language and Literature), s.orkin@alparslan.edu.tr, **Orcid:** 0000-0001-6505-5684

The Knowledge of God in Melayê Bateyî's Works

Abstract

In the sight of poets Allah is sometimes considered a god and a deity and sometimes a real beloved. Certainly the knowledge of God is an essential issue in the majority of works of Classical Literature. Each poet has established a bond with God in accordance with his knowledge, ability and senses and he has defined Him by his style and manner. Apart from that the poets of the past have elaborated certain methods to introduce God as they were not only poets but also wise people, lovers and religious teachers. It would obviously be an interesting survey to find out how a Kurdish poet, namely Mela Huseynê Bateyî approached the same topic as he is amongst the most well-known poets in the field of religious literature and he has written numerous literary and religious texts. In this study all poems and works of Melayê Bateyî have been investigated in order to find out his view on the knowledge of God. Beginning from his *munaceat* upto his *ne't* and *qesîdes* all his works have been investigated with the method of analysis. In this study each line from Melayê Bateyî's works that is related to the knowledge of God has been analysed. At the beginning of this work the knowledge of God has been described and under the other headlines Melayê Bateyî's views on various sides of the knowledge of God have been demonstrated. It has been observed in a general frame that Melayê Bateyî's views on the knowledge of God are not far from the views of other mystics. He has expressed his experimental knowledge both on the features of God and His nature. Although it is observable from his views that his absolving side is stronger, there is a balance between his absolving and likening sides concerning his knowledge of God. In spite of the fact that the data of this study and the data of the other studies in the field of the knowledge of God look similar each poet has his own unique experiences and these cover certain variations as the field of the knowledge of God depends mainly on observation and discovery. This study eventually attempts to present the wide experience of Melayê Bateyî in the field of the knowledge of God.

Keywords: Kurdish Literature, Melayê Bateyî, God, The knowledge of God, Acquaintance

Molla Hüseyin-i Bâteyî'nin Eserlerinde Marifetullah

Özet

Allah, şairler için bazen ilah ve mabud, bazen de maşûk-u hakîkîdir. Allah'ın bilinip tanınması konusu şüphesiz birçok klasik edebiyat metninde başlıca konulardan biridir. Bazı eski şairlerimiz kendi bilgi, birikim ve manaevî mertebelerine göre Allah ile kendilerine has bir irtibat halinde bulunmuşlar ve Allah'ı kendi edebî üslublarına göre tarif etmişlerdir. Ayrıca eski şairlerimizin birçoğu hem arif hem de âşik olduklarından kendi irfânî tecrübeleri ile Allah'ın tanınması yani marifet ile ilgili belli bazı usûl ve kaidelere değinmişlerdir. Molla Hüseyin-i Bâteyî'de Kürtçe dinî edebiyat söz konusu olduğunda Kürtlerin en önemli şairlerden biri sayılmaktadır. Böylesi dinî-edebî önemli eserler kaleme almış olan bir şairin nazarında marifetin mahiyeti, önemli ve dikkat çekicidir. Bu çalışmada Molla Hüseyin-i Bâteyî'nin bütün eserleri, onun marifetullah yani Allah'ın bilinip tanınması ile ilgili görüşlerinin anlaşılabilmesi için incelenmiştir. Şairin kaleme aldığı münaca'âtlardan na'at, kasîde ve Mevlîd'ine kadar bütün eserleri içerik tahlili metodu ile incelenmiştir. Bu çalışma ile Bâteyî'nin marifet anlayışı ile ilgili olup tespit edilen her bir mısra'ı tahlil edilmiştir. Çalışmanın girişinde marifet konusuna kısaca değinilmiş ve çalışmanın diğer başlıklarında da Bâteyî'nin Allah'ın bilinip tanınması ile ilgili görüşleri onun eserlerinden deliller ile araştırılmıştır. Genel çerçevede Molla Hüseyin-i Bâteyî'nin marifet görüşünün diğer mutasavvıf şairlerin bu konudaki görüşleri ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Onun da diğer mutasavvıf şairler gibi Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında ilmî ve tecrübî bilgilerini şiir yoluyla ifade ettiği müşahede edilmiştir. Bâteyî'nin marifet görüşünde her ne kadar tenzihçi bir tavır dikkati çekse de aslında onun tenzih ile teşbih arasında dengeyi esas alan bir tarzda Allah'ı tarif etmeye çalıştığı görülmüştür. Bu çalışmanın ve diğer doğu dilleri ve edebiyatları alanında yapılan marifetullah konulu araştırmaların verileri benzer görülse de aslında marifet bilgisinin şahsi tecrübeye dayalı bir bilgi olduğu dikkate alındığında her şairin kendi şahsi tecrübelerini kendi üslubuyla ifade etmesi değerlidir ve ayrıntıda da dikkat çekicidir. Yapılan bu çalışma neticesinde Molla Hüseyin-i Bâteyî'nin geniş marifet tecrübesi okuyucuların dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kürt Edebiyatı, Molla Bâteyî, Allah, Marifet, Marifetullah

Destpêk

Mela Huseynê Bateyî ku bi nisbeya “Bateyî” navdar bûye tê gotin ku zarokê malbateke dîndar û ehlê ‘ilmê bûye. Ew li gundê Bateyê hatîye dinê ku ev gund berê girêdayê Mîrektîya Hekarîyê bûye lê niha ev gund girêdayê Şirnexê ye. Tê rîwayet kirin ku Mela Huseynê Bateyî di ciwanîya xwe de li Medreseya Mîr Zeynel Begê Hekarî xwendîye. Ji helbestên wî û ji agahîyên ku di derbarê jîyana wî de hatine bidestxistin, tê zanîn ku ew ilmên dînî baş dizane ku ji xwe mela ye, digel zimanê Erebi zimanê Farisî jî baş dizane û Tirkî jî zanibûye.¹ Bateyî zewicîye zarokên wî jî hebûne lê agahîyên di derbarê jîyana wî de wekî agahîyên li ser jîyana gelek şairên edebîyata klasîk kêma in. Di derbarê jîyana wî de her çî qas agahî zêde nebin yan jî dibe ku gelek berhemên wî negihîştîbin heta îro. Lê belê ew digel kêbûna agahîyên di derbarê jîyana wî de bi sebeba *Mewlûda* xwe di nav gel de şairekî pir navdar e.

Di vê xebatê de ji hemû berhemên Bateyî ji qesîde munacaat, ne‘t û *Mewlûda* wî, beytên di derbarê Xwedanasîyê de hatine tespît kirin û li gorî nêrîna Bateyî mijara Xwedanasîyê bi alîkarîya çavkanîyên qada tesewwufê hatine tehlîl kirin. Qada edebîyata klasîk a Kurdî ji gelek alîyan ve ji bo vekolînan pir munasib e. Lewra ji ber şertên cur bi cur xebatên hewce bi têra xwe nehatine kirin. Mela Huseynê Bateyî jî yek ji şairên bi zimanê xwe qewî û di nav gel de navdar e ku di derbarê wî de hin xebat her çî qas hatîbin kirin jî di berhemên wî de mijara Xwedanasîyê wekî xebatên musteqil hê nehatine kirin. Ji berhemên Bateyî zêdetir *Mewlûda* wî bûye mijara xebatên akademîk û di nav hin xebatan de bi qasî serenavek li ser fikrên wî yê Xwedanasîyê hin agahî hatine dayîn. Ji bo ku xebatên Xwedanasîyê bi taybetî di xebatên akademîk ên li ser edebîyata Farsî de xwedî usûlek e, me xwest ku bi heman usûl û teknîka tehlîla naverokî ya berhemên edebî, hemû helbestên Mela Huseynê Bateyî ji bo Xwedanasîyê vekolin. Lewra ji bo şairekî wekî Melayê Bateyî ku mijarên dînî gelek di hebestên xwe de dîyar kirîye bê guman mijara Xwedanasîyê pir bi ehemîyet e û zanîna nêrîna Xwedanasîya Bateyî jî wê ji bo çêtir fêmkirina fikr û gotinên wî dê alîkarîyê bike. Digel van ji vekolîne hatîye tespît kirin ku Bateyî bi rastî bi helwesteke pispor ve mijarê dîyar kirîye ku ji bo qîmet û nirxa vî şairî çêtir were zanîn jî xebateke wiha dê mufîd be. Xebatên bi vî rengî ji bo ku balê dikêşin ser alîyên taybet yê şairan û ji bo ku Xwedanasî bi rastî di gelek berhemên şairên klasîk

¹ Mela Huseynê Bateyî, “*Jiyan Berhem û Helbestên Wî*”, (amd.) M. Xalid Sadîni, Nûbihar, Stenbol, 2013, r. 21-37.

de mijareke bi ehemîyet e dibe ku ev xebat fikrek bide vekolînên din ên qada Xwedanasîya edebîyata klasîk a zimanê Kurdî.

Helbestên Mela Huseynê Bateyî ji munacaatan, ne‘tan û qesîdeyên evînî pêk tê û digel van helbestan *Mewlûdeke* wî ya navdar jî heye ku dema navê mewlûdê tê gotin di hişê piranîya Kurdan de ev berhem zelal dibe.² Ev berhema herî navdar a Bateyî bi hin alîyên xwe ve dişibe *Mewlûda* Silêman Çelebî ku bi zimanê Tirkî hatîye nivîsîn lê ji gelek alîyên din ve jî ev berhema Bateyî xwedî taybetîyên xasê xwe ye.³ Bi vê xebatê bi tenê beytên ku terîf û nasandina Xweda dikin nehatine tehlîl kirin digel van fikrên Mela Huseynê Bateyî yên di derbarê usûl û çawanîya Xwedanasîyê de jî hatine tespît kirin. Yanê Bateyî di berhemên xwe de Xweda daye nasandin lê ji xeyrê vê nêrîna xwe ya di derbarê merîfet û Xwedanasîyê de jî ji ser helbestên xwe ve îfade kirîye. Ji bo mijara Xwedanasîyê meriv dikare bîbêje ku Bateyî, di nav edebîyata klasîk a Kurdî de yek ji nimûneyên herî baş e. Lewra ji vekolînan hatîye tespît kirin ku mijara Xwedanasîyê mijara herî sereke ye di nav berhemên Mela Huseynê Bateyî de.⁴ Di vê xebatê de di binê pênc serenavan de fikr û nêrîna Mela Huseynê Bateyî hatîye tehlîl kirin. Di serenava ewil de bi awayekî giştî terîfa Xweda ji ser navên wî ve hatîye kirin ku di derbarê ve dê berhemên Bateyî xwedî gelek nimuneyan in. Di serenava duyem de ji helbestên Melayê Bateyî numûneyên di derbarê zatê Xweda de hatine tehlîl kirin û nêrîna Bateyî hatîye pêşkêş kirin. Dîsa di serenava sêyem de mijareke navdar ku di qada Xwedanasîyê de heye yanê helwesta teşbîhker û tenzîhker bi helbestên Bateyî ve hatîye nirxandin. Di serenava çaremîn de qaîdeyê Xwedanasîyê ku di piranîya mutesewwifan de heye bi Melayê Bateyî re jî hatîye tespît kirin û vekolîn. Ev qaîde ew e ku Xweda bes bi Xweda tê zanîn. Di serenava dawî de jî mijareke sereke ya Xwedanasîyê li gorî gotinên Bateyî hatîye tehlîl kirin. Ev mijar di Xwedanasîyê de rola eqîl e. Di vê xebatê de sînor hemû berhemên Melayê Bateyî ne. Yanê ji hemû helbestên wî û *Mewlûda* wî nimûne hatine wergirtin û tehlîl kirin da ku nêrîna wî ya di derbarê Xwedanasîyê de bi awayekî berfireh bê tespît kirin. Her wiha em di vê xebatê de dê li bersiva van pirsan bigerin. Xweda kî ye û çawa ye? Bateyî, Xweda di sînorê kîjan qaîdeyan de û bi çi terzê dide nasîn? Helwesta Bateyî

² Türkan Tosun, “Uslûba Pesnê Pêxember Di Mewlûda Yekem a Kurdî De”, *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı 3, Cilt 11, Aralık 2019, r. 1509.

³ Mustafa Öztürk, “Süleyman Çelebi ve Mela Huseynê Bateyî’nin Mevlidlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Turkish Studies*, Volume 13/5, Winter 2018, r. 416.

⁴ Hayder Mohammed Othman, “*Di Helbestên Melayê Bateyî Da Binyada Hîzr û Ruxsarê*”, Teza Lîsansa Bîlînd, Wan, 2016, r.21

di Xwedanasîyê de helwesteke tenzîhker e yan teşbîhker? Di kîjan xalan de wekî mutesewwifan difikire û di kîjan xalan de terza wî cuda dibe?

Li gorî mutesewwifan di hemû hal û zemanan de ji bo evd karê herî muhim ew e ku Xweda nas bike. Lewra li gorî wan meqseda xuliqandinê ne îbadet e lê merîfet e. Û yek ji terîfên herî giştî yên Xwedanasîyê ew e ku Xwedanasî, ilm û zanîna di derheq Xweda de ye. Lê li vir lazim e ku ferqek din a mutesewwifan bê destnîşan kirin ku ew bi tenê ji vê ilmê re nabêjin Xwedanasî ew zêdetir ji vî halî ku tê tecrube kirin re dibêjin Xwedanasî. Ji bo vê yanê ji bo ku mutesewwif vî tiştî wekî halekî terîf dikin ew Xwedanasîyê ji ilmê bilindtir dinirxînin.⁵ Merîfet yan jî irfan ku di meneya ferhengê de wekî zanîn, nasîn û îqrarê tê qebûl kirin lê dema ku wekî navek bê bikar anîn meneya “agahîyê” dide. Her çî qas merîfet û ‘ilm wekî hev wate bixuyên jî di navbera her duyan de hin ferq hene. ‘Ilm, agahîya giştî ye ku ji bo giştî meneya wê heman e lê merîfet agahîyên şexsî û taybet e.⁶ Merîfet: ji alîyê ehlê tesewwuf yan ‘irfanê ve yanê ji alîyê arifan ve nasîna Xweda ye. Merîfet ji gelek alîyan ve tê tesnîf kirin ku yek ji van tesnîfan merîfetê dike du beş. Beşa ewil merîfeta ‘ewamê ye ku ew bi bihîstin yan guhdarîkirinê pêk tê. Beşa duyem jî merîfeta xasan e ku bi dîtîna ye. Ev dîtîna ku bi şiklê muşahedeyî di dil de pêk tê dîtîna arifan e.⁷ Agahîya merîfetê bi xwendin û ilmê zahîrî pêk nayê. Helbet li vê derê xwendin û ilm bi tevahî bê tesîr nînin. Lê belê di Xwedanasîyê de ehlê irfanê, wekî fiqh û kelimê agahîyê ji ser nasan ve û bi rêya eqlê ve bi dest naxin. Di Xwedanasîya irfanî de ew agahîya taybet a ku bi qelbê tê hîs kirin, bi rêya seyr û silûka tesewwufî tê dilê meriv. Her wiha di qadên din ên dînî de agahî kesbî ye lê belê di qada irfanî de agahîyên rêya Xwedanasîyê wehbî ne.⁸ Di vir de dema ku meriv pozîsyona şexsî û têgehî kifşe bike lazim e ku bê gotin Xweda merûf e yanê ji bo nasînê armanc e û li gorî bawerîya arifan lazim e ku ew bê nasîn. Ê ku di vê rêwîtiyê de dimeşe û xwedî tecrübeya irfanî ye arif e. Arif ew e, yê ku nas dike, yê ku bi meqseda naskirinê ve hatîye wezîfedar kirin û yê ku di astên cuda de bi tecrübeya xwe di derbarê merûf de dibe xwedî agahî. Merîfet yan jî Xwedanasî, ew kar û ilm û rê û rêbaza naskirina merûfî ye. Divê ku were destnîşan kirin ku di Misilmanîyê de ji merîfetê meqsed merîfetullah e. Yanê ew ilma şexsî ku pê “nasîn” tê armanc kirin ji vê nasînê meqsed nasîna Xweda ye ku ji bo vê

⁵ Hücürî, “*Keşfu'l-Mahcûb*”, (haz.), Süleyman Uludağ, Dergâh, İstanbul, 2014. s.331.

⁶ Süleyman Uludağ, “Marîfet”, *DİA*, C. 28, Ankara, 2003, s. 54.

İlyas Çelebi, “Sıfat”, *DİA*, C. 37, İstanbul, 2009, s.100.

⁷ Seyyîd Ce'fer Seccadî, *Ferhengê İşîlahat ve Te'birâtê 'İrfanî*, Tehorî, Tehran, 2004., s. 730.

⁸ Yakup Pekdoğru, “Bir Bilgi Olarak Süfîlerin Marîfet Anlayışı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 47, 2021, s. 51.

merîfetullah yan jî Xwedanasî jî tê gotin. Meneya Xwedanasîyê bi merîfetullahê re yek e lê di Edebîyata Farsî de zêdetir ji bo merîfeta îrfanî (tesewwufî) ya berhemên mutesewwifan ji vê têgeha “Xwedanasîyê/Xodaşinasî” tê îstîfade kirin. Her wiha ji bo vekolînên nêrîna merîfetê yên arifên şair ên Kurdan jî meriv ji têgeha “Xwedanasîyê” îstîfade bike ev ji bo ku nêrîna merîfeta îrfanî ya şairan nîşan dide munasibtir e. Di Xwedanasîyê de meqsed Xweda (merûf) ye, muxatebê nasînê jî bi tenê însan e. Lewra ê ku xwedîyê amûrên eql û qelbî ye dikare muxatebê vî karî be û ev muxatebî, însanê dike eşrefê mexlûqat. Ji bo naskirina Xweda lazim e ku ‘evd îrade bike û qesta naskirina Xweda di wî de hebe lê li gorî hin şairên wekî Mewlana Celaleddînê Rûmî, Xweda ji bo arifan dibe ku rêya eşqê bibijêre û wan dûçarê rêya eşqê bike û bi vê rêya dijwar merîfetê bi wan bide zanîn.⁹ Ji xeyrê vê îrtibata eşq û merîfetê gelek xurt e lewra mirov ancax ji kesekî yan jî tişteki ku nas bike dikare hez bike. Di eşqa beşerî yan jî îlahî de nas kirin roleke wisa dilîze ku bi zêdebûna naskirinê ve eşq her ku diçe di dil da kûrtir dibe. Ji helbestên lîrîk ên şairên me jî tê fêhm kirin ku ew bi rastî xwedî tecrubeyeke muhim a eşqê ne. Her wiha Mela Huseynê Bateyî jî hem aşiq e hem jî helbestên wî ji aliyê hîssîyata eşqê ve bi hêz e.¹⁰ Di rêya merîfetê de gelek şair balê kişandine ser naskirina nefsê û ji ser naskirina nefsê ve nasîna Xweda. Di mijara pêkhatina merîfetê de Îmamê Xezalî jî dîyar dike ku lazim e qirêjahî û xerabîya qelbê bîna paqij kirin. Lewra ji ber xerabîyan qelbê însan ji ronahîya ilmê re venabe û tarî dimîne. Xezalî ku qelban dişibîne fîraqek, destnîşan dike ku fîraq dema ku bi avê tijî be êdî ne mumkun e tê de cihê hewayê bimîne. Her wiha qelbê ku bi xeyrullah re mijûl be ne mukun e ku bigihîje merîfetullahê.¹¹ Bi rastî meriv ku bala xwe bide pêkhatina Xwedanasîyê, meriv dibîne ku di nêrîn û tecrubeya gelek arif û murşîdan de destpêka Xwedanasîyê bi tezkîyeya nefsê pêk tê. Her wiha tezkîyeya nefsê ji bo qelbek salim ku bikare Xweda nas bike wekî şerteke bingehîn tê qebûl kirin.

Di vê vekolînê de ji xebata M. Xalid Sadînî bi navê “Mela Huseynê Bateyî, Jiyan Berhem û Helbestên Wî” hatîye îstîfade kirin.¹² Ji bo çavkanîya beyt û bendan di dawîya

⁹ Leyla ‘Ebbasî Muntezirî, Nevazullah Ferhadî, “Berresîyê Eşlê Me’rifet ve Xudaşinasî Ez Dîdgahê Mewlana Der Meşnevî ve Muqayeseyê An Ba Cehanbînîyê Şebusterî Der Gulşenê Raz”, *Feşnameyê Texeşşuşîyê ‘Irfanîyê Islamî*, Şomarê 35, Behar, 92, s. 162.

¹⁰ Reşît Rojdar Yıldız, “Di Helbestên Melayê Bateyî De Evîn û Hez Kirin”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, Cilt 1, Kasım 2015, r. 192.

¹¹ Bedriye Reis, “Gazâlî’ye Göre Bir Bigi Kaynağı Olarak Marîfet”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9, Cilt 5, Bahar, 2017, s. 17.

¹² Mela Huseynê Bateyî, “*Jiyan Berhem û Helbestên Wî*”, (amd.) M. Xalid Sadînî, Nûbihar, Stenbol, 2013.

beyt yan bendê de di nav kevanekê de hijmara rûpelê bi kurtkirina “r.” û hijmara beytan li kêleka hijmara rûpelê hatîye nivîsîn.

1. Xwedanasî ji ser Wesfên Xweda ve

Sifet, ji bo naskirina tiştek terîfa rewş û çawanîya wê ye. Ev peyv eger wekî têgehek bê bikaranîn jê meqsed ew e ku însan bi wê bikare Xweda nas bike. Ew meneya ku nisbeta wê bi zatê Xweda re heye sifet e.¹³ Di heqîqetê de şair di gelek beytan de behsa sifetên Xweda dikin. Carinan bi Esmâ’ê Husna carinan raste rast bi terîfa sifeteke Xweda di derbarê Xweda de agahî didin me. Divê ku bê destnîşan kirin ku her navek Xweda di derbarê sifetek wî de û her sifeteke Xweda jî derbare aliyekî zatê Xweda de îşaret û agahîyan dide me. Her wiha meriv dikare ji bo sifet û esma’ê Xweda bibêje ku her yekî ji van, di helbesta qedîmî ya me de wekî rêyên gihîştina Xwedanasîyê hatine bikaranîn. Mela Huseynê Bateyî jî di munacaatên xwe de gelek car ji ser navên Xweda ve behsa Xweda kirîye û balê kişandîye ser wesfên Xweda. Wî di helbestên xwe de ji van navên Xweda îstifade kirîye: Allah, (Ellah), Xweda, Reb, Sultan, Xwedawend, Îlah, Padîşah, Mîr, Qadir, Heq, Daîm, ‘Elîm, Xaliq, ‘Ezîm, Kerîm, Qedîm, Ehed, Rezzaq, Semî’, Besîr, Qehhar, Xefûr, Semed, Hey, Mecîd, Ferd, Hadî, Hemîd, Zahir, Ewwel, Axir, Munteqîm, Nûr, Baqî, Hekem, Malik , ‘Wahid, Rehman, Wekîl, Cemîl û Alî.¹⁴ Li gorî terîfa wî Xweda, îlah e û Kerîm e, zatê wî ji ezel ve qedîm e, Melîkê erd û asîman û ‘erş û kursî ye. Xwedayê ku heyat daye ins û cinan ji evdên xwe re ji temarê wan ê şahê nêzîktir e û Xwedayê Ehed bi van wesfên xwe layiqê hemd û senayê ye.

Ya îlahî tu kerîm î

Tu xefûr î tu ‘ezîm î

Ji ezel da tu qedîm î

Melîkê seqfê semayî

Melîkê hukmê hekîm î

¹³ İlyas Çelebi, “Sifat”, *DİA*, C. 37, İstanbul, 2009, s. 100.

¹⁴ “*Di Helbestên Melayê Bateyî Da Binyada Hizr û Ruxsarê*”, 2016, r. 19-20.

Melîkê ‘erşê ‘ezîm î

Ji ezel zatê qedîm î

Ta ebed kam rewayî

Melîkê cinnî û îns î

Melîkê ‘erşî û kursî

Melîkê ‘alemê qudsî

Semed û lutfê numayî

Semed û Heyy û Mecîd î

Qurbetê “heblûl werîd” î

Ehed û ferd û hemîd î

Layiqê hemd û sena yî (r. 53/1-6)

Ji wesfên Xweda yekî din jî ev e ku Xweda bi gelek sifetên xwe ve layiqê şîkr û hemdê ye. Lewra ew Xwedîyê hemû hebûnê ye. Xulq, heyat û wefata hemû mexlûqan di binê teqdîra wî de ye. Teqdîra Xweda li ser tevdîra mexlûqan e. Û ji hebûnê heya tunebûnê mexlûq xwedîyê çî be di heqîqetê de tev milkê Xwedayê Baqî ye. Her wiha di tu derek de qudretê ku mezinahîya wî bişibe mezinahîya Xweda ne mewcûd e.

Tu Wekîl î tu Delîl î

Tu ‘Ezîm î tu Celîl î

Tu ‘Ezîm î û Cemîl î

Tu Tekebbur tu siza yî (r. 54/10)

Di nav wesfên Xweda de ya herî muhim ew e ku Xweda bê şerîk û nezîr e û ew muheqqeq yek e. Di helbestên Mela Huseynê Bateyî de behsa gelek wesfên Xweda têne

kirin. Li vê derê ne mumkun e ku hemû beytên şahid bêne dayîn.¹⁵ Lê belê bê nezîrbûn û yekîtîya Xweda yanê bawerîya tewhîdê ku di heqîqetê de bingeha Dînê Îslamê ye jî lazim e ku bê destnîşan kirin. Ev mijara tewhîdê di Xwedanasîya Îslamî de pir bi ehemîyet e. Di dînê Îslamê de Xweda yek e û şertê îman û Misilman bûyînê ew e ku evd yekîtîya Xweda bêşirîkbûna Xweda qebûl bike. Lê ji xeyrê vê di Xwedanasîya hin şairên me de lazim e ku Xweda hem di îlahbûyînê de hem jî di hebûnê de yek bê qebûl kirin. Lewra her çi qas meriv nekare bibêje şairên edebîyata klasîk hemû fikrê wehdetê wicûdê diparêzin lê meriv dikare bibêje ku ev fikr jî bo ku parêzerên wê di edebîyatê de gelek qewî bûne li piranîya şairan bi awayekî tesîr kirine. Her wiha li gorî vê fikrê di heqîqetê de ê ku heye û jî ezê heta ebedê hebûna wî hebûye û dê baqî berdewam bike her Xweda ye. Di vê mijarê de jî hebûneke din ku ji Xweda re bibe şirîk tune ye. Her tiştêkî ji xeyrê Xweda, fanî ye û hadis e û mîna Xweda ne mumkun e ebedî û ezê be. Mela Huseynê Bateyî jî di vê mijarê de Xweda tenzîh dike û dîyar dike ku ew bê nezîr e tiştêk ku bi şikl yan jî bi çawanîya xwe ve yan jî bi hebûna xwe ve bişibe wî ne mumkun e hebe. Lê lazim e ku bê gotin her çi qas tesîra fikrê wehdetê wicûdê di berhemên şairên klasîk de xuya bikin jî rêjeya xuyakirina vê fikrê yan jî tesîra vê fikrê li ser hemû şairan ne yek e. Di helbestên Mela Huseynê Bateyî de jî tesîrek qewî ya fikra wehdetê wicûdê naxuyê.

Bê cins û bê nezîr î

Bê kuf' û bê mîsal î

Semî'î û Besîr î

Qehharê la yezal î

'Ellameyê qedîr î

Te'ala şe'nê 'alî (r. 56/2)

Mela Huseynê Bateyî di destpêka *Mewlûda* xwe de di beşa “Hemd Bo Xwedê” de behsa Xweda dike û hema hema di tevahîya *Mewlûdê* de bi tenê li vir bi awayekî berfireh di derbarê Xweda de agahî dide. Di beşên din de zêdetir li ser wesf û jîyan û taybetîyên din ên pêxember (s.x.l.) disekine. Ew agahîyên ku di destpêka *Mewlûdê* de hatine dayîn bi rastî ji aliyek ve tekrara agahîyên din in ku di helbestên xwe yên din de dabû

¹⁵ Mehmet Nurullah Aktaş, “Molla Hüseyin Bateyî'nin Çalışmalarında Kur'an'ın Kaynaklığı Üzerine”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 12, Cilt 6, 2015/2, r. 163.

xwendevanan. Bateyî di destpêka *Mewlûdê* de balê dikêşe ser bênezîrbûna Xweda. Di vir de dîsa ji ser wesfên Xweda ve nasandina Xweda hatîye kirin. Û di çend beytên li pêy hev de wesfên riziqdayîna ji bo evdan, merhemeta Xweda û qudreta wî ya li ser jîyana mexlûqan hatine destnîşan kirin.

Ew Xwedayê bênezîr û zulcelal

Bê mîsal û bê heval û bê zewal

Razîqê bê dest û pa û mar û mûr

Alimê sirra negotî der sudur

Karîsazê bende û sultanê can

Rehîm û Rehman Letîf û Mihriban (r.167- 5-7 *Mewlûd*)

Her wesf û ismeke Xweda rêyek Xwedanasîyê bû lê belê Mela Huseynê Bateyî dîyar dike ku însan di heqîqetê ne bi tenê ji bo zanîna tevahîya zatê Xweda belkî di mijara terîfa wesfên Xweda de jî ‘aciz dimîne. Ew vê ‘acizîyeta xwe piştê çend terîfên wesfê Xaliqbûna Xweda ve bi vê îfadeyê tîne ziman “wesfan çi bêjim ya Rebbî!”. Di navbera evd û Xweda de têkilîyek wisa heye ku ev carinan ji ser rêya şibandinê ve dimeşe carinan jî ji ser rêya tezdadê ve xwe nîşan dide. Mesela Xweda bi merhemet e û ‘evd jî bi merhemet e lê belê merhemeta evdan ne mumkun e wekî merhemeta Xweda be lê dîsa jî di navbera hin wesfên Xweda û evdan de şibandinek heye ku ev jî rêyek ji rêyên Xwedanasîyê ye. Lê mesela Xweda Qadir e ku her tişt di destê qudreta wî de ye lê belê evd li ber qudreteke wiha ya bê sînor ‘aciz e û gelek jî ‘aciz e ku li vê derê têkilîyeke wekî şibandinê tune ye belkî tezadek heye. Di vir de Mela Huseynê Bateyî ji bo ku hem zat û sifetên Xweda ku îdraka wan bi temamî dijwar e hem jî însan bi xwe ku ew jî mexlûqekî Xweda ye û nasîna însanê bi xwe jî bi tevahî karek ne hêsan e ku rêya ‘irfanê nasîna nefis û însanê jî ji xwe re kirîye meqsed Bateyî van her duyan bi hev re dinirxîne û Xweda ji wesf û sifetên kê munezzeh dike di rewşek wiha de balê dikêşe ser dijwarîya îzah meseleyê. Divê ku bêgotin di berhemên Bateyî de û di gelek berhemên (Dîwanên) şairên din de jî bi tenê hin wesfên Xweda tene îzah kirin. Di dîwanên helbestvanan de îzahkirina hemû wesf û navên Xweda karek mumkun û rayic nîne. Wekî adeta giştî Bateyî jî bi tenê ji ser hin nav û wesfên Xweda ve vê mijarê bilêv kirîye.

Subhan ji mîrê qadirî

Adem ji tîne çêkirî

Qalib bi rûhê hey kirî

Wesfan çî bêjim ya Rebbî! (r. 65/1)

2. Zate Xweda û Nemumkunbûna Zanîna Tevahîya Zate Wî

Merîfet meqsed e lê belê qudreta tefekkura sînordar û texeyyula maddî ya însanê ji bo ku bi awayekî kamil nikare zate Xweda îdrak bike meriv dikare bibêje ku merîfeta însanê di çî astê da dibe bila be ew naqis e. Mijara ne mumkunbûna zanîna kunhê zate Xweda di mijara Xwedanasîya Îslamî de qaîdeyêke bingehîn e. Di vê mijarê de meriv dikare bibêje ku tevahîya arifên misilman bê îxtilaf di wê bawerîyê de ne ku eql mexlûq e û ji bo derk û fêmkirina însanê amûreke lazim e û sebebê mesûlîyeta dînî ya însanê ye. Lê belê ew eql ji bo ku mexlûq e, texeyyul û tewehhuma ku di derbarê Xweda de pêk tîne jî mexlûq tê hesibandin ku Xweda bi zate xwe ne mexlûq e, ew xaliq e û eqlê ku mexlûq e ji bo îdraka kunhê zate Xweda kêr û naqis dimîne. Di çavkanîyên ewil ên rêya merîfetê de jî tê dîyar kirin ku eql raste rast nikare Xweda nas bike û rêya Xwedanasîyê jî ji bo eqlê ev e ku ew mecbûr e Xweda bi Xweda nas bike.¹⁶ Mela Huseynê Bateyî, balkêş e ku vê mijarê ji gelek şairên din ên Fars û Tirk eşkeretir û berfirehtir dîyar dike. Di xebatên qada Xudaşinasîya Farisan de yan jî xebatên heman qada merîfetê ya Tirkî de dema ku ji şairan beytên şahid tîne dayîn tê dîtin ku beytên gelek şairan bi awa û zimanekî pêçandî vê mijarê îşaret kirine. Lê Bateyî vê mijara kûr û dijwar hem bi zimanekî sade û zelal hem jî bi awayekî berfireh îzah kirîye. Li gorî îzahê wî Xweda, ne nizm e ne bilind e. Li vir meqsed ji îfadeya “ne bilind e” îşareta qisûrek nîne. Lewra îfadeya “te ne nizm e ne bilind e” îfadeyek wisa ye ku meqseda eslî ya vê îfadeyê nezanîn yan jî nedîyarbûyîn e. Bateyî hem bi vê îfadeyê hem jî bi gotina “tu ne çûn î û ne çend î” bi zimanekî zelal beyan dike ku çendanî û çawanîya zate Xweda ji bo evdan ne dîyar e. Hem di warê çendanî, hem jî di warê çawanîyê de zate Xweda bi tevahî nayê zanîn. Dîsa bi gotina “te ne lewn e te ne reng e, te ne awaz û ne deng e” ve Bateyî, mînakên berbiçav zêdetir dike û dixwaze çêtir bide fêmkirina ku îdrakkirina temamîya zate Xweda ne heddê însanê ye. Di dawîyê de jî dîsa bi îfadeyek eşkere dibêje “kes nizanî tu kusa yî” yanê hemû arif û alîm û pêxember û hemû mexlûqatên Xweda bi tenê di wê heddê de ne ku Xweda çî qas destûr daye ew

¹⁶ Kelâbâzî, “Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf” (amd.), Süleyman Uludağ, Derhag, İstanbul, 2013, s. 99.

qas dikarin Xweda nas bikin û ji vê zêdetir mexsûsen ji bo zatê Xweda tu kes xwedî melûmatek kamil nîne.

Tu ne nizm î ne bilind î

Tu ne çûn î û ne çend î

Tu munezzeh ji du zend î

Tu muqeddes j'yed û pay î (r. 53/6)

Te ne lewn e te ne reng e

Te ne awaz û ne deng e

Te ne endam û ne çeng e

Kes nizanît tu kusa yî (r. 54/11)

Heqqa tu padîşah î

Rezzaqê cinn û ins î

Xwedayê mûr û mah î

Munşîyê 'erş û kursî

Bexşendeyê gunah î

Bê esl û fesi û cins î (r. 56/1)

Digel ku Mela Huseynê Bateyî dîyar kirîye ku zanîna tevahîya zatê Xweda ne mumkun e lê dîsa jî di derbarê zatê Xweda de hin melûmat hene ku wî di helbestên xwe de behsa wan kirîye. Ji van, melûmata ewil ew e ku ji Xweda re teyînkirina mekanek mumkun nîne. Xweda şamil û hakimê hemû cih û mekanaan e lê belê ji bo zatê wî mekanek sînordar tune ye. Xusûsîyeta duyem a zatê Xweda ku Bateyî îşaret dike ew e ku Xweda wekî evdan muhtacê xwarin û xewê nîne. Xweda, xwedîyê sifeta heyatê ye ku ji bo domandina vê heyatê hewcehîya wî çawa bi mal û mekanek tune ye bi heman awayî

hewcehîya wî bi xwarin û xewê jî tune ye. Sifeta heyata Xweda naşibe heyata mexlûqatan. Ew çavkanîya sifeta heyatê ye.

Te ne xab e te ne xurd e

Te ne mal e te ne perde

Te mekan nîne li erd e

Tu wekîlê hemî ca yî (r. 54/9)

Mela Huseynê Bateyî di derbarê zatê Xweda de hema hema li ku derê behsa zatê kiribe ji bo ezeli û ebedîbûna zatê Xweda nîşan bide peyva “qedîm” bikar anîye. Ji ber ku heman beytên ku tê de behsa wesf û xusûsîyetên din ên Xweda hatine kirin li vir neyê dubare kirin bi tenê benêde ku tê de Bateyî dîsa bi helwesteke tenzîhker zatê pak ê Xweda îşaret kirîye bê dayîn bes dixuyê.

Zatê qedîm û pakî ye

Heyy û ‘Elîm û Hadî ye

Navek ‘ezîm û ‘alî ye

Ê sermedî dê j’xwo we bî (r. 65/4)

Mela Huseynê Bateyî di derbarê zatê Xweda de agahîyeke din dide ku li gorî vê, zatê Xweda bi tevahî nûr e. Li vir ji nûrê îşaret ew e ku Xweda di zatê xwe de çawa ku ji bo teşbîhê tiştek din tune pê re bê şibandin bi heman awayî ziddek (dijberek) jî tune ye ku li hemberê zatê Xweda bisekine da ku eql ji ser vê ziddê ve bikare zatê Xweda nas bike. Yanê nûrbûyîna zatê Xweda dîsa ne mumkunbuna îdraka tevahîya zatê wî îşaret dike. Hem nûr e lê belê ji bo muqayeseya bi tiştekî din re jî ne mumkun e.¹⁷ Ji xeyrê vê Bateyî li vir di derbarê mesafeya navbera evd û Xweda de agahî daye. Li gorî vê Xweda nêzîk e nêzîkê hemû evdan e ku eger ku di navbera evd û Xweda de dûrîyek hebe ew teqîr yan jî taybetîya evdan e. Yanê evd bi ‘emel û karên xwe nêzîkê Xweda dibe yan jî jê dûr dikeve lê belê Xweda bi ‘ilm û qudret û hakimbûyîna xwe nêzîkê her evdî ye.

Ya Reb tu yî ji nûr î tu

¹⁷ ‘Elî Uwsef Esedî, “Xudaşinasîyê ‘Irfanîyê Mewlana Celaleddînê Belxî”, *Feşnameyê Texeşuşiyê Edyan ve ‘Irfan*, Şomare 26., Zimistan 89, s. 132.

Sultanê jêr û jûr î tu

Her hazir î ney dûr î tu

Dûrîyek hebî ew dê j' me bî (r. 66/8)

3. Teşbîh û Tenzîh Di Xwedanasîyê De

Teşbîh, şîbîn e, tê wê meneyê ku şîbh û nezîrê tişteki hebe ku ew bi wî tiştî bê teşbîh kirin. Di nav ehlê 'ilmê de ji bo nasîna Xweda ji teşbîhê îstifade tê kirin lê belê ji bo vê dereceyek minasib tê muhefeze kirin. Lewra di teşbîha bê sînor de şîrk heye ku Xweda, hem bi esmayê xwe hem jî li gorî ayet û hedîsan naşibe tu mexlûqatek. Ehlê tenzîhê, Xweda ji zat û sifetên mexlûqan dûr dibînin û wî di vê mijarê tenzîh dikin. Lê di navbera tenzîh û teşbîhê de lazim e ku miwazene hebe. Eger ku di teşbîhê de meriv zêde biçê dibe ku meriv zat û sifetên Xweda bişîbîne mexlûqan ku ev ne durust e lê belê di tenzîhê de jî ku meriv zêde biçê wê çaxê sifetên Xweda betal dibin û firseta nas kirina Xweda tune dibe.¹⁸ Ulemayê Îslamê di vê mijarê de miwazene dîne dane pêş xwe û tê dîtî ku ehlê merîfetê jî di nav helwesteke bi miwazene de zêdetir rêya tenzîhê danê ber xwe. Mela Huseynê Bateyî jî di vê mijarê de wekî arifên şa'ir ji bo Xwedanasîyê uslûb û helwesta tenzîhê çêtir dîtîye û bi vî şî'ûrê helbestên xwe nivîsîye. Li gorî wî, Xweda di Qur'an yan jî cihên din de her çi qas bi dest û pê bê teşbîh kirin jî ew di heqîqetê de ji şîbandina 'uzvên mexlûqan munezzeh e. Mela Huseynê Bateyî bi rêya nîşandayîna tewhîdê yanê bi îfadekirina yekbûna Xweda ve jî nêrîna xwe ya tenzîhê tekîd dike. Li gorî vê, Xweda naşibe tu tiştî, ew yek e û yekî din ku jê re bibe cot yan şîrîk û heval tune ye.

Tu ne nizm î ne bilind î

Tu ne çûn î û ne çend î

Tu munezzeh ji du zend î

Tu muqeddes j'yed û pay î (r. 53/6)

Te ne misl e ne refîq e

¹⁸ Ji bo zêdetir agahî: Yusuf Şevki Yavuz, "Teşbih", DİA, 40. Cilt, İstanbul, 2011. s. 558-560.

Te ne çeft e ne şerîk e

Feteala çimelîk e

Melîkê dehr û semayê (r. 54/7)

Ev beyta jêrê jî di derbarê Xwedanasîyê de nimûnekeye muhim e ku nêrîna tenzîhker a Mela Huseynê Bateyî nîşan dide. Bateyî, Xweda ji e‘razan bilindtir terîf dike. Yanê bi tu awayî Xweda, bi e‘razan re naşibe hev. Digel vê hem dîyar dike ku Xweda bê mesken e û hem jî dibêje ku derek yan mekanek heye ku Xweda li wir tune be? Di benda din de jî Bateyî bûyera mi‘racê îşaret dike û dîyar dike digel ku pêxember s.x.l. Xweda dîtîye lê dîsa jî ji ber zatê wî ji bo me yê îdrakê nîne pêxember bi xwe jî nezanîbû heqîqeta zatê Xweda çawa ye. Lewra Xweda hem ji cismê hem jî ji canê munezzeh e.

‘Alî ji e‘razan we ne

Lutf û kerem her wî hene

Hakim ew e bê mesken e

Erdek heye ew lê nebî (r. 65/5)

Xuda perde hilanî bû

Hebîb du caran ew dîbû

Lê heqîqet nezanîbû

Munezzeh ji cism û can î (r. 94/8)

4. Qaîdeya “Xweda Bes Bi Xweda Tê Nasîn”

Di mijara Xwedanasîyê de qaîdeyek din jî ew e ku Xweda ancax bi Xweda tê nasîn. Yanê bi wê ilma derûnî ku salikên rêya merîfetê di netîceya mucahedeyê de bi keşf û muşahedeyan di qelbê xwe de her çi bibînin, ji xeyrê dayîna Xweda tiştêkî din nîne. Her wiha merîfet yan jî Xwedanasî ku xwedîyê alîyên cur bi cur e lê bingeha wê bi ‘ilma halê re têkildar e ku ew jî bi tecrubeya ‘irfanî tê bi dest xistin. ‘Arif ji bo vê rewşê dibêjin Xweda ancax bi Xweda tê nas kirin. Mela Huseynê Bateyî jî piştê gelek îzah û terîfên di derbarê Xweda de destnîşan dike ku tu kesek xwedî taqet û qudret nîne ku bê alîkarîya

Xweda û bê Xweda di derbarê wî de bibe xwedî agahîya tecrubî. Lewra di rêya Xwedanasîyê de gelek asteng hene ku rêya meriv dibirin. Çawa ku Bateyî îşaret dike “Haşa ku wî ‘uzwek hebî”, yanê Xweda ne wekî însanê ye ku însan bikare bi muqayeseyeke eqlî di derbarê wî de bigihîje netîceyek. Ev jî derdixe holê ku însan ancax bi rêya alîkarîya Xweda ve dikare Xweda bi Xweda nas bike.

Wesfê di mîrê ekber e

Kê taqet e ket defter e

Her Wahidê witr e fer e

Haşa ku wî ‘uzwek hebî (r. 65/2)

5. Rola Eql Di Xwedanasîyê De

Di nêrîna ehlê tesewwufê de ji bo Xweda delîl dîsa Xweda bi xwe ye. Eql ji ber ku mexluq e ancax ew ji bo mexlûqan dibe delîl. Bi heman awayî eql ji bo ku ‘aciz e ancax ji bo tiştên ‘aciz dikare bibe delîl. Ku ji xeyrê Xweda hemû tişt aciz têne hesabandin. Her wiha eql li gorî bawerîya mutesewwifan bi tenê ji bo pêkanîna îbadetan hewce ye û amûrek e. Belê eql di jîyana rojane de analîzan pêk tîne û ji bo domandina jîyanê amûreke bingeîn e. Lê di mijara Xwedanasîyê de rola eqlê bê sînor nîne. Mesela Şeytan bi eqlê xwe nirxandinek pêk anîbû û ji bo ku ew ji agirî hatîye xuliqandin û Adem jî ji axê hatîye xuliqandin wî, xwe ji Hz. Adem bilindtir û çêtir dîtîbû. Şeytan ji bo ku agirê ji axê bi qîmettir nirxandibû ketîbû nav xeletîyê. Lewra nirxa agir yan jî xakê Xweda kifşe dike. Her wiha Xweda di rêya Xwedanasîyê de yanê di rêya nasandina xwe de jî hakim e û xwedî teqdîr e.¹⁹ Di nav ehlê ‘irfanê de pîvanên eqlî ji bo Xwedanasîyeke kamil kêr dimînin û nabin delîlên qet‘î.

Mela Huseynê Bateyî di heman bendê de Xweda ji teşbîha ‘uzv û cesedê tenzîh dike û dîsa di heman bendê de behsa zatê qedîm yanê zatê ezalî û ebedî ya Xweda dike û yekîtiya Xweda û bêşirîkbûna wî bi telmîhek ji ayeta sûreta Îxlasê (Qur’an) destnîşan dike. Di heqîqetê de Mela Huseynê Bateyî li ser Xwedanasîyê û nêrîna xwe ya di derbarê Xwedanasîyê de tu tiştêkî negota bi tenê vê bendê binivîsiya bes bû û têrê dikir. Lewra di vê bendê de çarçoveyek wisa berfireh bi sînorên wisa pispor hatine xêz kirin ku ev bend

¹⁹ Bülent Uğur Koca, “İslam Eğitimi Perspektifinden Değerler Eğitiminde Özne Problemi”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Cilt 8, 2020, s. 927.

wekî kurteya tevahîya fikr û nêrîn û bawerîya Xwedanasîyê derdikeve pêş me. Bateyî di vê bendê de qaîdeyek din a Xwedanasîya Îslamî destnîşan dike ku ew jî ev e: aqil ji bo nasîna Xweda bi tena serê xwe ‘aciz e. Aqil li gorî îşareta ku Bateyî nîşanê me dide karê “tehwîlê” pêk tîne. Yanê têgeh yan jî tiştan bi rêya teşbîh yan jî tezadê dide ber hev û xwe bi vî awayî digihîne encamê. Le Bateyî dîyar dike ku Xweda yan jî karê nasîna Xweda ji qudreta tehwîlkirina eqlê (xiredê) gelek bilindtir e.

Haşa hebin ‘uzw û cesed

Tehwîlê îmkanê xired

We lem yekun kufwen ehed

Zatê qedîm her dê hebî (r. 65/3)

Encam

Di encama vê xebatê de hate dîtin ku Mela Huseynê Bateyî mijara Xwedanasîyê bi piranî di nav munacaatên xwe de destnîşan kirîye. Çend nimûne ji bo mijara Xwedanasîyê ji ne‘tên wî hatine peyda kirin lê di qesîdeyên wî yên aşiqane de yan jî destpêka *Mewlûdê* îstisna bê qebûl kirin di piranîya *Mewlûdê* de jî li ser mijara Xwedanasîyê pir tiştek negotîye. Mela Huseynê Bateyî di berhemên xwe de gelek car behsa sifetên Xweda kirîye. Lewra bi zanîna sifetên Xweda ve nasîna Xweda di nav misilmanan de usûleke rayic e. Di encama vê xebatê de hate dîtin ku Melayê Bateyî wekî şairên din behsa mijara nefsê û têkilîya nasîna nefsê bi Xwedanasîyê re nekirîye. Gelek şair hedîsa “Kî nefsa xwe nas bike Rebbê xwe jî nas dike” îşaret kirine û ji ser vê ve di nêrîna Xwedanasîya xwe de behsa têkilîya nefs û Xweda, yan jî terbiyeya nefsê û bi terbiyekirina nefsê ve nasîna Xweda destnîşan kirine. Lê di helbestên Mela Huseynê Bateyî de di derbarê vê mijarê de agahîyên berfireh nehatine tespît kirin. Ji xeyrê vê Melayê Bateyî jî wekî şairên din ên Edebîyata Klasîk bi heman usûlê fikr û nêrîna xwe ya li ser Xwedanasîyê dîyar kirîye. Lê xalek heye ku Bateyî ji gelek şairên din vediqetîne. Melayê Bateyî di hin bendan de bi tenê di hundirê yek bendekî de ji xeyrê hunera xwe ya şiklî hunerek din nîşan daye. Wî bi tenê di nav yek bendek de çarçoveya giştî ya Xwedanasîya Îslamî xulase kirîye. Şairên hêzdar ên Edebîyata Klasîk carinan di beytek de fikrek felsefî yan nêrînek yan tecrubeyek jîyanê xulase dikin û ev di helbestnivîsînê de qudreta wan nîşan dide. Melayê Bateyî jî bi rastî di vê mijarê de mexsusen ji ser çend

bend û beytên taybet ve qudreta helbestvanîya xwe di mijara terîf û îzaha Xwedanasîyê de nîşan daye.

Ji xeyrê van ji helbestên wî hatîye fêm kirin ku ew helbestvanekî tenzîhker e, di derbarê Xwedanasîyê de wekî şairên din ên arif rola eqelê ji bo Xwedanasîyê kêma dîtîye û ji bo Xwedanasîyê rêya tesewwufî çêtir dîtîye. Di gelek beytên Mela Huseynê Bateyî de helwesteke tenzîhker xwe nîşan dide ku ew her tim zatê Xweda ji kêmasîyan tenzîh dike. Lê belê Bateyî ji bo nasandina Rebbê xwe ji rêya teşbîhê jî îstîfade kirîye ku vî karî bi miwazeneyeke balkêş di navbera tenzîh û teşbîhê de pêk anîye. Mesela gelek car anîye ziman ku ji bo Xweda cihek te'yînkirî tune ye û meriv nikare Xweda bi mekanek sînordar bike. Lewra zatê wî bi alîyê çendanî û çawanîyê de ne dîyar e. Lê digel vê di heman beytan de dîyar kirîye ku her çî qas Xweda di mekanan de sînordar nebe jî di heqîqetê de ew ji tu mekanekî dûr nîne û ji tu derekî jî xafil nîne. Yanê ew bi qudret û wesfên xwe yên din ve şamilê her derê ye. Her wiha hewl û xebata Bateyî ku ji bo terîfa Xweda ji ser gelek nimûne û teşbîhên şenber ve pêk anîye ji bo fêmkirina mijarê û zelalbûna meseleyê gelek alîkarîya xwendevanan kirîye.

ÇAVKANÎ

Aktaş, Mehmet Nurullah, “Molla Hüseyin Bateyî'nin Çalışmalarında Kur'an'ın Kaynaklığı Üzerine”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 12, Cilt 6 , 2015/2, s. 151-171.

Bateyî, Mela Huseynê, “*Jiyan Berhem û Helbestên Wî*”, (amd.), M. Xalid Sadînî, Nûbihar, Stenbol, 2013.

‘Ebbasî Muntezirî, Leyla, Ferhadî, Nevazullah, “Berresîyê Eşlê Me‘rifet ve Xudaşinasî Ez Dîdgahê Mewlana Der Meşnevî ve Muqayeseyê An Ba Cehanbînîyê Şebusterî Der Gulşenê Raz”, *Feshnameyê Texeşuşîyê ‘Irfanîyê Islamî*, Şomarê 35, Behar, 92, s. 161-183.

‘Elî Uwsetî Esedî, “Xudaşinasîyê ‘Irfanîyê Mewlana Celaleddînê Belxî”, *Feshnameyê Texeşuşîyê Edyan ve ‘Irfan*, Şomare 26., Zimistan 89, s. 125-154.

Çelebi, İlyas, “Sıfat”, *DİA*, C. 37, İstanbul, 2009, s. 100-106.

Hücvirî, “*Keşfu'l-Mahcûb*”, (haz.), Süleyman Uludağ, Dergâh, İstanbul, 2014.

Kelâbâzî, “*Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta‘arruf*”, (haz.), Süleyman Uludağ, Derhag, İstanbul, 2013.

Koca, Bülent Uğur, “İslam Eğitimi Perspektifinden Değerler Eğitiminde Özne Problemi”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Cilt 8, 2020, s. 921-930.

Othman, Hayder Mohammed, “*Di Helbestên Melayê Bateyî Da Binyada Hizr û Ruxsarê*”, Teza Lîsansa Bîlînd, Wan, 2016.

Öztürk, Mustafa, “Süleyman Çelebi ve Mela Huseynê Bateyî’nin Mevlidlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Turkish Studies*, Volume 13/5, Winter 2018, r. 389-418.

Pekdoğru, Yakup, “Bir Bilgi Olarak Sûfilerin Marifet Anlayışı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 47, 2021, s. 339-358.

Reis, Bedriye, “Gazâlî’ye Göre Bir Bigi Kaynağı Olarak Marifet”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9, Cilt 5, Bahar, 2017, s.1-40.

Seccadî, Seyyîd Ce‘fer, *Ferhengê İştîlahat ve Te‘bîrâtê‘İrfanî*, Tehorî, Tehran, 2004.

Tosun, Türkan, “Uslûba Pesnê Pêxember Di Mewlûda Yekem a Kurdî De”, *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı 3, Cilt 11, Aralık 2019, r. 1507-1523.

Uludağ, Süleyman, “Marifet”, *DİA*, C. 28, Ankara, 2003, s. 54-56.

Yıldız, Reşit Rojdar, “Di Helbestên Melayê Bateyî De Evîn û Hez Kirin”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, Cilt 1, Kasım 2015, r. 183-193.